

Van Kind tot Burger.

Volksopvoeding via het onderwijs in Nederland (1780 - 1901/1920)

Maatschappelijke problemen zijn van alle tijden; de acceptatie ervan niet. Legde men zich lange tijd bij het bestaan van kwaad en onrecht hier op aarde neer, omdat de mens van nature tot het kwade geneigd zou zijn en het op een zeker moment in een andere leven toch tot een afrekening van zijn daden zou komen, sinds de Verlichting was de overtuiging van de slechte neiging van de mens en het geloof in het oordeel over zijn handelen in het hiernamaals zwakker geworden. Daartegenover groeide het vertrouwen in de maakbaarheid van mens en maatschappij; met een goede opvoeding zouden betere mensen en dus ook een betere samenleving te vormen zijn. Het sleutelwoord was burgerschap; eerst beperkt tot het ontwikkelde en vermogende deel van de bevolking, maar gaandeweg uitgebreid tot de gehele bevolking. Het middel waarmee burgers gevormd konden worden, was het onderwijs.

En omdat het begrip burger in de loop van de negentiende eeuw een andere invulling kreeg – evenals dat deel van de bevolking dat ertoe gerekend kon worden – veranderden ook de eisen die aan het onderwijs tot goed burgerschap gesteld werden.

Was het begrip burger aan het begin van de lange negentiende eeuw, die we omstreeks 1780 laten beginnen, vooral moralistisch gekleurd, aan het einde van die lange eeuw, zo rond 1920, had het een sterk cognitieve waarde gekregen. Gedurende die tijd was het volksonderwijs aan kinderen tot twaalf jaar, dat vanaf 1806 onder staatstoezicht stond, van nationaal en niet verplicht tot verzuild en verplicht geworden. En was het in staat gebleken een belangrijke bijdrage te leveren aan het burgerlijk beschavingsoffensief van de negentiende eeuw, al kreeg dat offensief wel geleidelijk een andere invulling.

Aan het einde van de achttiende eeuw heerste grote onvrede over het vermeende maatschappelijke verval. Van beschaaft en deugdzaam burgers werd verwacht dat zij de achteruitgang konden stoppen en jonge kinderen moesten tot zulke burgers gevormd worden. In dat laatste lag een belangrijke taak voor het onderwijs. Maar het onderwijs dat de nieuwe elite voor ogen stond, beantwoordde niet aan de voorstelling die de protestanten en rooms-katholieken daarvan hadden. Zij wilden burgers vormen die hun religieuze waarden zouden dragen. Industrialisatie en verdere modernisering van de economie vroegen ook nog andere, cognitieve, inhouden

van het onderwijs. In de tweede helft van de negentiende eeuw moest het volksonderwijs dus weer veranderen. Aan het begin van de twintigste eeuw is die verandering afgerond: in 1901 kwam er leerplicht en in 1917 financiële gelijkstelling voor het bijzonder onderwijs. De verzuilde samenleving had het onderwijs dat ze nodig had.

Maar door de grote maatschappelijke ontwikkelingen in de tweede helft van de twintigste eeuw als de ontzuiling, de secularisatie, de individualisering en de komst van honderdduizenden nieuwkomers in ons land, gaat het weer wrikken: leidt het onderwijs nog wel op tot de burgers die de samenleving nodig heeft? Kortom: de vraag naar de relatie tussen opvoeding, onderwijs, burgerschap en samenleving blijft actueel tot in onze tijd.

De stofschrijvers van het jongste onderwerp voor het centraal schriftelijk eindexamen bekeken die relatie vanuit de brede politieke, sociaal-economische en cultureel-mentale context van de lange negentiende eeuw. En hoewel de actualisering van dit onderwerp hoogst interessant is en het zeker van u en uw leerlingen verwacht wordt (kijk maar naar de vragen van de stofomschrijving), hebben wij ons in dit nummer vooral beperkt tot de eerste hoofdvraag over de ideeën die leefden in Nederland tijdens de lange negentiende eeuw over burgers en wat van die burgers verwacht werd en welke ideeën over opvoeden via volksonderwijs daaruit voortvloeiden.

Hans Pols